ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

Πρὸ δέκα ἀκριβῶς ἐτῶν, ὁ ὁμιλητὴς τῆς σημερινῆς ἐπετείου[1], *παρερχόμενος ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, ἔλεγεν : « Σήμερον ὅμως πικραίνει τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀπεμπόλησις τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν τοῦ πολέμου. Ἐκεῖ ὅπου βαρὺς ὁ Ἄρης ἔφερε τὰ βήματά του, ἐκεῖ τὸ πρόσωπον τῆς Δικαιοσύνης ἐσκοτίσθη. Ὑπεράνω τῶν πεδίων τῶν μαχῶν καὶ τῶν ἐρειπίων, στυγνὴ θεά, πλανᾶται ἀκόμη ἡ Βία. Τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη ἐστήθησαν εἰς τὰ βάθρα τῶν καταλυθέντων εἰδώλων »*[2]. *Ἐζοφοῦτο τότε ὁ ὁρίζων καὶ διεγράφοντο σαφῶς τὰ πρῶτα σχίσματα.*

Μετὰ παρέλευσιν μιᾶς δεκαετίας, τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη δι' ἀνυπολογίστων θυσιῶν καὶ ἀπεράντου ἀνθρωπίνου πόνου, κεῖται χαμαί, ἄθλιον ἐρείπιον. Ἡ ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου καθιερωθεῖσα συνεργασία τῶν λαῶν ἐθραύσθη καὶ ἐπεκράτησαν πάλιν αἱ χωριστικαὶ τάσεις, αἱ ἐγωϊστικαὶ παρορμήσεις, οἱ ταπεινοὶ ἀνταγωνισμοί. Ἐσκοτίσθησαν πάλιν αἱ ἁπλαῖ καὶ μεγάλαι ἔννοιαι — ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας καθιστᾷ συνειδητὰς ὁ κίνδυνος καὶ ὁ πόνος — καὶ οἱ λαοί, ἀκυβέρνητοι, πλήρεις πικριῶν καὶ δυσπιστίας, φέρονται πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν ἀτομικῶν ἐπιτεύξεων.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἀνέτειλεν ἡ λαμπρὰ αὕτη ἡμέρα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Ἤχησαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὁ ἦχός των δὲν εἶχε τὴν διαύγειαν τῶν παλαιῶν ἡμερῶν· ἠκούσθησαν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν αἱ ἰαχαὶ τοῦ πλήθους, ἀλλὰ τὰς ἰαχὰς ταύτας κατέπνιξαν ἀμέσως οἱ λυγμοί. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, καλούμενον νὰ ἑορτάσῃ τὴν μεγάλην ἐπέτειον, κατέχεται ὑπὸ βαθυτάτης ὀδύνης. Τὰ ἀπαράγραπτα δίκαιά του κατεπατήθησαν, εὐγενῆ τμήματά του μάχονται τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα κατ' αὐτοῦ τοῦ τέως συμμάχου κατακτητοῦ, ἀγωνισταὶ τῆς ἐλευθερίας σύρονται εἰς τὴν ἀγχόνην. Καὶ ἐνῷ διὰ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκεται ἡ ἠθικὴ μείωσις τῆς Ἑλλάδος, ἔθνη οὐσιαστικῶς δωσίλογα ἀξιοῦνται νὰ κατα-

---

1. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1956.

2. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Ἡ παγκόσμιος ἠθικὴ κρίσις καὶ οἱ πνευματικοὶ προσανατολισμοί, ἐν Ἀθήναις, 1946, σελ. 10.

λάβουν τὴν θέσιν, εἰς ἣν καθημαγμένη ἐκείνη ἀνῆλθε. Τὸ Πανελλήνιον ὁλόκληρον δοκιμάζει μεγίστην πικρίαν, ἀγανακτεῖ καὶ κατέχεται ὑπὸ δισταγμοῦ.

Δικαία ἡ ὀργή, δικαία ἡ πικρία, βάσιμοι οἱ δισταγμοί. Ἀλλ' αἱ ἔξοχοι πράξεις, τὰς ὁποίας σήμερον ἀναπολοῦμεν, ἀπέκτησαν πρὸ πολλοῦ ἰδίαν αὐθύπαρκτον προσωπικότητα. Μετουσιώθησαν ἤδη εἰς ἀξίας καθολικοῦ κύρους καί, οἱονεὶ πλανώμεναι ὑπεράνω τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν αὐτάς, ἀποτελοῦν κτῆμα κοινὸν τῆς Ἀνθρωπότητος. Πρὸς ταύτας τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀξίας εἶναι πρέπον νὰ στραφῶμεν κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν.

***

Μετὰ παρέλευσιν δέκα καὶ ἓξ ἐτῶν, ἡ 28η Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἱστορικοῦ ὡς καμπή: καμπὴ μεγίστης σημασίας, ἡ ὁποία συνάπτει δύο περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Τίς ἡ καμπὴ αὕτη; ὁποῖος ὁ σταθμός; τίνες αἱ περίοδοι, τὰς ὁποίας διακρίνει καὶ διαστέλλει; — Τὰ θέματα ταῦτα θὰ πειραθῶ νὰ διευκρινήσω, ἐπισκοπῶν ἐκ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τὰ νέα Ἑλληνικὰ πράγματα.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐγένοντο διὰ τῆς συνδρομῆς ἀντιτιθεμένων ἱστορικῶν συντελεστῶν, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς ἱστορικῆς παραδόσεως τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν ἀντιφατικῶν ἐνίοτε ἐπιταγῶν αὐτῆς. Ἐκ τῶν συντελεστῶν τούτων δύο κυρίως ἐπεκράτησαν: ἡ παράδοσις τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ, συμπίπτουσα μετὰ τοῦ ἀναγεννωμένου ἐθνικοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως, καὶ ἡ παράδοσις τοῦ Βυζαντίου, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ὑποχωροῦσαν ἐν Εὐρώπῃ ἀρχὴν τῆς οἰκουμενικότητος. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγάλων ῥοπῶν, αἱ ἰδιάζουσαι ῥοπαί, τὰς ὁποίας εἶχε δημιουργήσει ἡ Τουρκοκρατία, συνεθλίβοντο καὶ ἠτόνουν.

Διὰ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα οἱ Ἕλληνες ἀνεζήτησαν τὴν προγονικὴν αἴγλην, τὴν δικαίωσιν τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων αὐτῶν καὶ τὸ παιδευτικὸν ἰδεῶδες. Εἰς τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν — ζωντανὴν εἰς τὸν θεσπέσιον κύκλον τῆς θρησκείας — ἀνεύρισκον πρωτίστως τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες. Τοῦτο ἐνεφανίζετο ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην μορφὴν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν, ἑπομένως ὡς αἴτημα ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ εὐρυτάτου χώρου τῆς Ἑλληνικῆς δραστηριότητος. Ὁ διφυὴς οὗτος χαρακτὴρ τῶν πηγῶν τῆς Νεοελληνικῆς ἐμπνεύσεως ὑπῆρξε συχνὰ στοιχεῖον ἀντινομίας, προεκάλεσε σχίσματα καὶ ἀπέβη πολλάκις ἡ αἰτία ἀγόνων ἀναζητήσεων καὶ ὀπισθοδρομικῶν ῥοπῶν.

Τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως πραγματοποιεῖται διὰ τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Μέχρι τοῦ ἔτους 1922, εἶχεν αὕτη ἀναχθῆ εἰς θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων. Ὁ

ἱστορικός, ὁ μετ' ἐπιστήμης ἐρευνῶν τὰ πράγματα, ἀποκρούει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ « Μεγάλη Ἰδέα » ὑπῆρξεν ἐπιδίωξις χιμαιρικὴ καὶ ἀνασταλτική· ὀφείλει δὲ τοὐναντίον νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἐν τῷ συνόλῳ δύναμις δημιουργική. Αὐτὴ πρωτίστως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐδαφικὴν διαμόρφωσιν τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος· αὐτὴ ἀπέβη συντελεστὴς ἑνότητος· αὐτὴ παρέσχε τὰ σύμβολα πνευματικῶν ἀγώνων. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς καθολικῆς ταύτης ἰδεολογικῆς ἀρχῆς, συνεχωνεύθησαν τὰ ἑτερότροπα στοιχεῖα τῆς διεσπασμένης ἐν τῷ χώρῳ Ἑλληνικῆς πραγματικότητος καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀπηρτίσθη τὸ ἀρραγὲς σύνολον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι, χωρὶς τὴν « Μεγάλην Ἰδέαν », τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος θὰ ἦτο ἴσως ἀσήμαντός τις ἀγροτικὴ περιοχή, δονουμένη ὑπὸ τοπικιστικῶν σχισμάτων, κοινωνικῶς καθυστερημένη, οἰκονομικῶς καχεκτικὴ καὶ ἀναιμικὴ ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς. Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἐπίσης ἀποχρώντως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ « Μεγάλη Ἰδέα » ὑπῆρξεν ἀρχὴ ὑπερεθνική, διότι συνήγειρε τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς — καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Τούρκους — πρὸς ἐθνικὰς καὶ πολιτικὰς κατακτήσεις.

Ἐπὶ ἕνα αἰῶνα ἡ « Μεγάλη Ἰδέα », βυζαντινῆς ἐμπνεύσεως ἰδέα - δύναμις ἀλλ' ἐνωρὶς ἀποβαλοῦσα τὴν βυζαντινὴν οἰκουμενικότητα, ἀπετέλεσε διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἱστορικὴν ἀναγκαιότητα· οὐ μόνον δὲ διὰ τὴν εἰς πάντας σαφῆ ἀπελευθερωτικὴν ἐπιδίωξιν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους ἀπωτέρους ἱστορικοὺς λόγους, οἵτινες ἐλάνθανον. Ἐννοῶ τὴν ἀνάγκην ἀντιδράσεως εἰς τὴν ἀπομόνωσιν, κατὰ τὸ ἱστορικὸν φαινόμενον « Πρόκλησις καὶ Ἀπόκρισις » (Challenge and Response), τὸ ὁποῖον περιέγραψεν ὁ Arnold Toynbee. Ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν εἶναι καὶ ταῦτα θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Μεγάλαι πολιτικαὶ καὶ πνευματικαὶ διαφοραὶ χωρίζουν τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους Βαλκανικοὺς λαούς, ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Σλάβους. Τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὴν χώραν των, ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ σύνορον πολιτισμοῦ, ὑψηλὰ δὲ ὄρη καθιστοῦν δυσχερεῖς τὰς πρὸς βορρᾶν ἐπικοινωνίας. Ὅθεν οὐδαμοῦ τῆς γῆς εὑρίσκεται δι' αὐτοὺς ἀδελφὸν ἔθνος καὶ οὐδαμοῦ ἡ γλῶσσά των εὑρίσκει ἀνταπόκρισιν. Ἡ κοινότης τοῦ δόγματος δὲν ἦτο στοιχεῖον τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ παρασύρῃ ἀποφασιστικῶς τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὴν τροχιὰν τῶν μεγαλυτέρων ἢ τῶν μικροτέρων ὀρθοδόξων κρατῶν. Ἔναντι τῆς Δύσεως ἡ Ἑλλὰς τοῦ πρώτου ἐλευθέρου αἰῶνος ἐτήρησε στάσιν πλήρη θαυμασμοῦ καὶ ἐπιφυλακτικότητος.

Ἀμφότερα τὰ μεγάλα ταῦτα προβλήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, ἡ « Μεγάλη Ἰδέα » καὶ ἡ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἀπομόνωσιν, ἀνταναικλῶνται εἰς τὰ πράγματα τοῦ πνεύματος. Ὁ πνευματικὸς βίος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐδέχθη τὰς ξένας ἐπιδράσεις, ἡ λογοτεχνία, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐμιμήθησαν — ἐνίοτε δουλικῶς — τὴν λογοτεχνίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς

Εὐρώπης. Ἀκέραιον ὅμως πάντοτε ἐτίθετο τὸ αἴτημα τῆς διαμορφώσεως αὐτοτελοῦς πνευματικῆς κινήσεως. Ὡς ἐκ τούτου τὰ δύο φαινομενικῶς ἀντίθετα ρεύματα, ἅτινα ἐπικρατοῦν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς «Μεγάλης Ἰδέας», ἐκπορεύονται ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς προσπαθείας πρὸς δημιουργίαν ἐθνικῶν πνευματικῶν μορφῶν. Καὶ ἡ λογία παράδοσις τῆς Καθαρευούσης, ἀγωνιζομένης νὰ ἀναζωογονήσῃ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, καὶ ὁ Δημοτικισμός, στρεφόμενος πρὸς τὸν νεώτερον βίον, προάγων τὰς λαογραφικὰς σπουδὰς καὶ γενικῶς προβάλλων τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον ὡς θέμα καθολικωτέρας θεωρήσεως — ρεύματα τόσον διάφορα καὶ τόσον ἀποκλειστικὰ — συγκλίνουν οὐσιαστικῶς πρὸς κοινήν τινα ἀρχήν, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὴν ἐποχὴν τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Καθαρεύουσα καὶ Δημοτικισμὸς εἶναι παράλληλοι ὄψεις τῆς αὐτῆς ἀγωνιώδους ἀναζητήσεως. Καὶ οὗτος καὶ ἐκείνη παρουσιάζουν σαφεῖς τάσεις πρὸς τὸν πνευματικὸν «ἀπομονωτισμόν».

***

Αἱ συνθῆκαι τοῦ Βουκουρεστίου, τοῦ Neuilly καὶ τῶν Σεβρῶν ἀπετέλεσαν τὸ κορύφωμα τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιτεύξεων, ἀλλ' ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ ἔθεσε τέρμα εἰς τὸ πολιτικὸν ὄνειρον τῆς «Μεγάλης Ἰδέας». Κοσμοϊστορικῆς σημασίας γεγονότα ὑπῆρξαν ἡ ἐγκατάλειψις μιᾶς τῶν παλαιοτέρων πολιτιστικῶν ἑστιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἐθνολογικῶν καταστάσεων τοῦ περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρου. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, στερηθὲν τῶν κυρίων προσανατολισμῶν του, εἰσῆλθεν εἰς περίοδον ὀξυτάτης κρίσεως. Καὶ ἡ κρίσις αὕτη ὑπῆρξε τοσοῦτο μεγαλυτέρα καθ' ὅσον, ἐκτὸς τῶν πρακτικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργει ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἡ κοινωνία τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ τεράστιον ἠθικὸν πρόβλημα τῆς ἐντάξεως τῶν ἐπηλύδων ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀνασυγκροτουμένης πνευματικῆς κοινότητος.

Ἡ πτῶσις τῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἀξιῶν, αἱ ψυχικαὶ ἀποκλίσεις τῶν Ἑλληνικῶν ὁμάδων, αἵτινες βιαίως ἐκλήθησαν νὰ συντονίσουν διαφορετικοὺς ρυθμοὺς ζωῆς, ἡ γενικωτέρα ρευστότης τῶν μεταπολεμικῶν διεθνῶν σχέσεων — πάντα ταῦτα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἰσχυρότατος κλονισμός. Παρὰ τὴν πολιτικὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν ἀναμόχλευσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, παρατηρεῖται παρ' αὐτῷ βαθεῖα πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ κρίσις. Τὰ ἐθνικὰ θέματα καὶ αἱ ἐθνικαὶ τεχνοτροπίαι ἐγκαταλείπονται, ἀκρίτως δὲ καὶ ἀταλαιπώρως γίνονται δεκταὶ καινοφανεῖς θεωρίαι καὶ ῥοπαί. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐμφανίζει ἀσυνήθη ποικιλίαν μορφῶν — ὁλόκληρον πάνθεον παντοίων ἑτεροτρόπων θεοτήτων — καὶ ὑπέρμετρον κοσμοπολιτισμόν, ὅστις δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς τὴν οἰκονομικῶς καχεκτικὴν καὶ ἀστικῶς ἀναιμικὴν κοινωνίαν τῶν μεταπολεμι-

κῶν χρόνων. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἀπὸ τοῦ 1922 μέχρι τοῦ 1935 περίοδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐποχή, τῆς ὁποίας ὁ μεταβατικὸς χαρακτὴρ διαπιστοῦται κυρίως ἐκ τῆς ἀσταθείας τῶν πνευματικῶν ῥοπῶν, ἐκ τῶν δισταγμῶν καὶ τῶν ἀναζητήσεων. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἠθικῶν τούτων ἀνατροπῶν ἀπέθνησκεν ἡ « Μεγάλη Ἰδέα ».

***

Καὶ ἦλθεν ἡ 28η Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 — ἔργον τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν, τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν ταπεινῶν, συνολικὴ καὶ ἀρραγὴς ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως τοῦ Ἔθνους. Κατάπληκτος ὁ λαὸς ἐστάθη πρὸ τῶν ἰδίων κατορθωμάτων καὶ ἤντλησεν ἐξ αὐτῶν θάρρος καὶ ὑπερηφάνειαν. Καὶ ἄφησε τὴν ζωήν του νὰ γονιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸ ἐξαίσιον κάλλος τῶν δημιουργημάτων του. Καὶ ἦλθον αἱ νύκτες τῆς δουλείας καὶ ἦλθον τὰ σχίσματα καὶ τὰ ἀσύγκριτα ἐγχειρήματα τῆς ἀντιστάσεως ἠμαύρωσεν ὁ διχασμός...

Ὅμως ἐκ τοῦ χάους καὶ τῶν ἐρειπίων ἀνακύπτει ἡ νέα Ἑλλάς, κατὰ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ἡ 28η Ὀκτωβρίου ὁρίζει δύο μεγάλας περιόδους τῆς Ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖθεν μὲν ἐκτείνεται ἡ Ἑλλὰς τῆς « Μεγάλης Ἰδέας », μαχομένη διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐντεῦθεν κεῖται ἡ Ἑλλὰς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Τὰς δύο ἐποχὰς συνάπτει μεταβατικόν τι χρονικὸν τμῆμα, τοῦ ὁποίου κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἀστάθεια καὶ ἡ ἀναζήτησις.

Τῆς δευτέρας περιόδου, ἥτις ἀνοίγεται ἐνώπιον ἡμῶν, τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀκόμη ἀσαφῆ. Τοῦτο πάντως εἶναι ἀπὸ τοῦδε δυνατὸν νὰ λεχθῇ : ὅτι τὰ μεγάλα καὶ ὀδυνηρὰ γεγονότα τοῦ πολέμου, τῆς κατοχῆς καὶ τῶν μεταπολεμικῶν χρόνων, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ διασπάσουν τὴν μακρὰν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προήγαγον ῥηξέμα τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα πρὸς μορφὰς ὡριμωτέρας. Διὰ τῶν νικῶν καὶ τῶν θυσιῶν της, ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο μέτοχος μεγάλων ἐπιτευγμάτων τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὁ κλοιὸς τῆς ἀπομονώσεως θραύεται καὶ ὁλονὲν εὐρύτεραι ὁμάδες τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας φέρονται ἐγγύτερον πρὸς τὰ Εὐρωπαϊκὰ καὶ τὰ παγκόσμια διαφέροντα, πρὸς τὰ παγκόσμα ῥεύματα τῶν ἰδεῶν καὶ τὰς αἰσθητικὰς ἀξίας. Καθ' ὃν τρόπον ἡ « Μεγάλη Ἰδέα » ἔσωσε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ 28η Ὀκτωβρίου ἔσωσεν αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, ἥτις προέκυψεν ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν.

***

Τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ θὰ ἐτερματίζετο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ λόγου, ἐὰν τὸ ἱστορικῶς σκέπτεσθαι δὲν παρεῖχεν εἰς αὐτὸν ποιάν τινα δυνατότητα

νὰ προβαίνῃ πέραν τῆς Ἱστορίας. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἐπάλξεως τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, θὰ διακρίνῃ τινὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς νέας περιόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Σήμερον ἡ Ἑλλὰς κινεῖται ἀνέτως ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς διεθνοῦς κοινωνίας· ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις συναντᾶται μετὰ τῶν γενικωτέρων πνευματικῶν ῥευμάτων, ἡ δὲ συνάντησις αὕτη δὲν ἔχει, ὡς ἄλλοτε, τὴν ἔννοιαν τῆς δουλοσύνης. Οὕτω, ὁ ἀγών, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον παλαιότεραι γενεαί, διὰ νὰ προσεγγίσουν τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς τῆς Δύσεως, εὐοδοῦται κατὰ τρόπον δημιουργικόν.

Προβαλλομένη ὅμως εἰς τὸν ἄξονα τῶν διεθνῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ῥοπῶν, ἡ μικρὰ αὕτη χώρα ὑφίσταται καὶ θὰ ὑφίσταται τοῦ λοιποῦ ἀμεσώτερον τὸν ἀντίκτυπον τῶν παγκοσμίων συγκρούσεων. Ἤδη σκληρὸν τίθεται ἐνώπιον αὐτῆς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν πρόβλημα: νὰ ὑποτάξῃ τὰ διιστάμενα ἰδεολογικὰ ῥεύματα, νὰ συγκεράσῃ τὰς διαφορετικὰς ψυχικὰς ἰδιοσυστασίας, νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς κεντρόφυγας ῥοπὰς καὶ νὰ ἀχθῇ πρὸς μίαν ἰδεολογικὴν καὶ πνευματικὴν σύνθεσιν.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς Ἑλληνικόν, ἀλλὰ πρόβλημα ὁλοκλήρου τοῦ ἐλευθέρου κόσμου. Ἐγεννήθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ πολέμου καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ γενικὸν θέμα τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς Δημοκρατίας. Ἡ Δημοκρατία, ἐπιδιώκουσα τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἐθρυμμάτισε τὰς μεγάλας ἑνότητας, τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς ἠθικάς. Ἀλλὰ περὶ τῆς Δημοκρατίας ἰσχύει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Spencer ἔλεγε περὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι δηλαδὴ ἀποτελεῖ «τὴν πρόοδον ἐκ τῆς ἀκαθορίστου καὶ ἄνευ συνοχῆς ὁμοιογενείας πρὸς τὴν προσδιωρισμένην μετὰ συνοχῆς ἀνομοιογένειαν». Ὅπου ἡ ἀνομοιογένεια αὕτη, θεραπεύουσα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, δὲν εἶναι προσδιωρισμένη καὶ δὲν ἔχει συνοχήν, τὸ κοινωνικὸν σῶμα ἀποσυντίθεται καὶ ἐπικρατοῦν ὁ ἕξαλλος ἀτομικισμός, ἡ πάλη τῶν συντελεστῶν τῆς κοινωνίας, ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἄμετρος ἡδονολατρεία.

Ἑπομένως εἰς τὴν Δημοκρατίαν προβάλλεται τὸ ἔργον νὰ ἀνασυνθέτῃ διαρκῶς ὅ,τι διαρκῶς ἡ ἰδία θρυμματίζει· νὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἑνότητα διὰ τῶν μεγάλων ἰδεῶν - δυνάμεων καὶ διὰ τῶν καθολικωτέρας ἀξίας ἰδεωδῶν. Εἰς τὸ αἴτημα τοῦτο ἀκολουθοῦσα, ἡ μεταπολεμικὴ Ἑλληνικὴ κοινωνία ἀνηλώθη, ὑπηρετήσασα τοὺς μεγάλους σκοποὺς τῆς συντηρήσεως, ἀναδεχθεῖσα κυρίως τὸν σκληρὸν ἀντικομμουνιστικὸν ἀγῶνα. Ἡ προστασία τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ χώρου εἶναι ἔργα δημιουργικά, ἀλλ' ἡ ἀνασυγκρότησις δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ κριτηρίων συντηρητικῶν.

Δὲν λησμονῶ ὅτι, κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ταύτην, ὁλόκληρον τὸ Ἔθνος δονεῖται ἐκ βαθέων καὶ τείνει ὁλόκληρον πρὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κύπρου. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο — κατάλοιπον θετικὸν τοῦ γενικωτέρου ἀπελευθερωτικοῦ ἰδεώδους τοῦ Ἑλληνισμοῦ — εἶναι μέγα καὶ συνέ-

χει καὶ φωτίζει τοὺς Ἕλληνας. Εἶμαι ὅμως βαθύτατα πεπεισμένος ὅτι θὰ εἶναι βραχείας διαρκείας· διότι οἱ τραχεῖς καὶ αἱματηροὶ ἀγῶνες τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ συντόμως θὰ εὐοδωθοῦν καὶ συντόμως ἡ μεγαλόνησος θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τροχιὰν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

Κατὰ τὰ ἄλλα, εἰς τὴν εὑρεῖαν ὕλην τῆς παραδόσεως, ἀνακαινιζομένην, ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία δύναται νὰ εὕρῃ τὰς δυνάμεις τῆς συνοχῆς: εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς ὡς συντελεστοῦ ἐξευγενισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου· εἰς τὰ παιδευτικὰ ἰδεώδη τῆς κλασσικῆς μορφώσεως, τὰ ὁποῖα, καὶ ταῦτα, ἐξευγενίζουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν· εἰς τὴν προσπάθειαν, τέλος, πρὸς δημιουργίαν πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἐπὶ μᾶλλον εὐνοοῦντος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ προάγοντος πάσας τὰς τάξεις πρὸς ἀνωτέρας μορφὰς βίου. Πάντα ταῦτα συνάπτουν τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν εὐρυτέραν κοινότητα τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

Πέρα ὅμως τούτων, μίαν ἡμέραν, ἰσχυροτέρα τις δύναμις θὰ παρασύρῃ τὸ Ἔθνος πρὸς δημιουργικὰς κατακτήσεις. Οἱ λαοὶ δροῦν καὶ ἀντιδροῦν κατὰ τὸ ἐνυπάρχον εἰς αὐτοὺς πνεῦμα. Ἔξοχοι πνευματικαὶ ἰδιότητες, οἱονεὶ φυλετικαί, φέρουν τὸν Ἑλληνισμὸν πρὸς γνώριμα ἐγχειρήματα: δίψα τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ κινδύνου, ἀσίγαστος πόθος τῆς κατακτήσεως, σπατάλη δυνάμεως διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀδάμαστος ἕλξις πρὸς κίνησιν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον, ἡ φλογερὰ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ῥίπτει εἰς τὰς ἀπωτάτας θαλάσσας καὶ τὰς ἀξένους ἀκτὰς τοὺς αἰωνίους Ὀδυσσεῖς. Ἡ φλογερὰ φαντασία — τοῦτο ἴσως εἶναι τὸ δεσπόζον χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἔθνους· τοῦτο ἴσως εἶναι τὸ θεμελιῶδες κίνητρον διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀνωτέρων μορφῶν τῆς ζωῆς. Τοῦτο ἀνοίγει τὰς δυσβάτους ἀτραποὺς καὶ δαμάζει τὸν πόντον. Τοῦτο καταναγκάζει πᾶσαν θάλασσαν καὶ γῆν «ἑσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ» γενέσθαι. Τοῦτο χαλκεύει τὰς «μεγάλας ἰδέας».

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἡ «Μεγάλη Ἰδέα» τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἀπέθανεν. Ἀπέθανεν ὡς καθολικὸν πρόγραμμα ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως, διότι ἤρθησαν βιαίως αἱ ὑπὲρ αὐτῆς συνηγοροῦσαι οὐσιαστικαὶ προϋποθέσεις. Ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ ὑφίσταται ὡς εὐγενὴς ἀνάγκη εἰρηνικῆς δημιουργίας, ὡς ἐπιτακτικὸν αἴτημα ἡρωϊκῆς σταδιοδρομίας.

Τὰ βουνὰ καὶ αἱ πεδιάδες ἐκτρέφουν τὰς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων — ἀπόθεμα δυνάμεως καὶ κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Ἡ θάλασσα ἕλκει αὐτὰς ἀκαταν ικήτως, διὰ νὰ ἀπεργασθῇ τὰς ἀπαραιτήτους συνθήκας τῆς προόδου. Πεδιάδες καὶ βουνὰ δὲν λείπουν εἰς τὴν γῆν ταύτην τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ θάλασσα, μαρμαίρουσα πανταχοῦ, ὑπισχνεῖται ἐκκινήσεις μεστὰς ἐλπίδων καὶ γλυκυτάτους νόστους. Μακρὰ ἄλυσις νήσων καὶ θαλασσίων πετρῶν γεφυρώνει τὸν πόντον. Δώδεκα κρίκοι ἀποκατεστάθησαν προσφάτως Μετ' οὐ πολὺ ὁ τελευ-

ταῖος ἀδαμάντινος κρίκος τῆς Κύπρου θὰ προεκτείνῃ τὴν γέφυραν πρὸς τὸ Λύκιον καὶ τὸ Φοινικικὸν πέλαγος.

Ὁ γηραιὸς Πλάτων, γέννημα γηραιᾶς ἐποχῆς, ἀπέβλεπε μετὰ δυσπιστίας πρὸς τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον: « πρόσοικος γὰρ θάλαττα χώρᾳ, ἔλεγε, τὸ μὲν παρ' ἑκάστην ἡμέραν ἡδύ, μάλα γε μὴν ὄντως ἁλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα », καὶ τοῦτο διότι ἀπεργάζεται ἤθη « παλίμβολα » καὶ « ἄπιστα » (Νόμοι, 705 α). Εἰς τὰ διδάγματα ταῦτα τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀντιτάξῃ τὴν ἀρρενωπὴν σκέψιν τοῦ μεγίστου τῶν ἱστορικῶν. Εἰς τὴν θάλασσαν ὁ Θουκυδίδης ἀποδίδει τὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ τὴν θάλασσαν θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς. Ὅθεν τολμᾷ τις εἰπεῖν τῆς θαλάσσης ὡς ἀνθεκτέα ἐστὶ (Θουκυδίδης, I, 93). Εἰς τὰ ὑγρὰ κέλευθα ἡ εἰρηνικὴ « Μεγάλη Ἰδέα » τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ εὕρῃ τὸν κυριώτερον χῶρον τῆς πραγματοποιήσεώς της καὶ δι' αὐτῶν τὸ θαλαττουργὸν τοῦτο ἔθνος θὰ εὕρῃ τὴν δικαίωσίν του ἐν τῇ δράσει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Κύριε Πρύτανι,

Ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ἀνατεθείσης μοι ἐντολῆς, προέχον ἐθεώρησα μέλημα τὴν ἑρμηνείαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 καὶ ὁλοκλήρου τοῦ θεσπεσίου κύκλου τῶν ἡμερῶν τοῦ πολέμου ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν ἐν γένει ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κύριον δίδαγμα, τὸ ὁποῖον αἱ νεώτεραι γενεαὶ ὀφείλουν νὰ ἀποκομίσουν ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων πράξεων, εἶναι τοῦτο: ὅτι ἔργον τῶν ἀνδρῶν εἶναι οὐ μόνον νὰ ἀνεγείρουν τὰ μνημεῖα τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ νὰ προκινδυνεύουν ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ δεύτερον λόγον, κατεβλήθη προσπάθεια, ἵνα ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία συναφθῇ πρὸς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος.

Τὸ πνεῦμα αἰσιοδοξίας, τὸ ὁποῖον διήκει δι' ὅλης τὰς ἐπισκοπήσεως ταύτης, δὲν εἶναι λόγος μάταιος, οὐδὲ πρότασις ἀνεύθυνος, ἀλλ' ἀποτέλεσμα βαθυτάτης πίστεως ἐπὶ τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς τὸ Ἔθνος ἀκατάβλητον δύναμιν.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ